

**ВДОБРАЖЕННЯ СТАНУ УГОРСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
БУКОВИНИ НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
В ДОКУМЕНТАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ
ОБЛАСТІ**

Ігор ПІДДУБНИЙ,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,

Чернівці (Україна)

i.piddubnii@chnu.edu.ua

**REPERCUSSIONS OF SITUATION OF THE HUNGARIAN
POPULATION OF BUKOVYNA AT THE BEGINNING OF WORLD
WAR II IN THE DOCUMENTS OF THE STATE ARCHIVE
OF CHERNIVTSI REGION**

Ihor PIDDUBNYI,

Yuri Fedkovych Chernivtsi National University

Chernivtsi (Ukraine)

Piddubnyi I. Repercussions of the situation of the Hungarian population of Bukovyna at the beginning of World War II in the documents of the State Archive of Chernivtsi Region. The outbreak of World War II brought significant changes to the Kingdom of Romania, both in relations with traditional allies and in the structure of the territory. The loss of a number of territories led to the voluntary outflow of part of the population from their places of traditional residence. The latter applies not only to Germans, but also to Hungarians who repatriated in 1941. **Purpose of the article.** The purpose of this publication is to introduce into scientific circulation the information about the Hungarian population of Bukovyna during the initial period of World War II, shown in the documents of the State Archive of the Chernivtsi Region. **Research methods.** A synchronous approach and special historical methods were used during studying this issue. Comparative and chronological methods to study the situation were applied. The latter methods allowed tracing the sequence of events related to the solution of the issue of repatriation of the Hungarian population of Bukovyna, who lived in five villages in the south of the region. The use of the synchronous method makes it possible to trace the sequence of decision-making by government officials regarding the Hungarian population in the context of Romania's territorial losses and the implementation of revisionist activities by the Hungarians. The **academic novelty** of this article lies in its repercussions of the situation related to the solution of the issue of the Hungarian population of Bukovyna fate in the initial period of World War II and the beginning of the German-Soviet campaign, for the first time in Ukrainian historiography. **Conclusion.** The territorial losses of the Kingdom of Romania, which occurred during June-September 1940, led not only to the change of the political situation in the country itself and the loss of powers of individual institutions, but also to the change of the ethnic situation in the country. The separation of the northwestern part of Ardeal from Romania by decision of the Vienna arbitration of August 30, 1940, played a decisive role in the decision of the Hungarian national minority of Bukovyna to repatriate to Hungary. At the same time, the Vienna arbitration did not solve, as the following events showed, the issues of relations between Romania and Hungary, which remained tense throughout the subsequent stages of World War II until the fall of 1944. Despite the participation in the alliance with Germany in 1941-1944, Hungary and Romania were in the state of hidden confrontation, which was manifested by the presence of Romanian military units on the new border with Hungary, the secret migration of Ardeal residents across the new border of the countries, and the constant intelligence and propaganda activities from both sides.

Keywords: Kingdom of Romania, Bukovyna, Chernivtsi Region, World War II, ethnic groups, Hungarian minority of Romania, repatriation.

Актуальність теми дослідження. Ситуація, що склалася в Європі наприкінці 1930-х років і викликала розв'язання Другої світової війни спровокувала також і переміщення значної кількості осіб, як на початку війни, так і при її завершенні. З одного боку такі переміщення були викликані прагненням цивільного населення уникнути перебування в зоні ведення бойових дій, проте існував інший варіант переміщення досить великих груп населення. Після евакуації частини населення Цинуту Сучава до Румунії у період виконання умов радянського ультиматуму румунською стороною наступним стало переміщення з зайнятих СРСР Бессарабії і Північної Буковини німців на територію контрольовану III Райхом. Слідом за ним, до певної міри як результат передачі Угорщині північно-західної частини Ардялу, виїзд з території Румунії

до Угорщини етнічних угорців також нагадувало переміщення німців. Проте і після нього колишні громадяни Румунії використовувалися угорською стороною, попри перебування у складі одного блоку, для шпигунських заходів на території Румунії. Вибраний органами охорони правопорядку метод спостереження та усунення за потреби звинуваченого від можливості здійснювати дії ревізійністського характеру і представляє значний інтерес для вироблення методів протистояння ворожій пропаганді та розвідувальним діям в умовах нинішньої війни.

Історіографія проблеми. Ситуація в Румунії в плані розвитку політичного життя досліджувалася рядом науковців. Так, загальна робота І. Скурту та Г. Бузату серед інших питань розкриває і ситуацію в Румунії в період Другої світової війни та підсумовує

наслідки територіальних втрат¹. Питання дій представників вищої влади в умовах необхідності вирішення питань територій та долі національних груп в країні розглядалося в контексті дій монархів за відповідних обставин. Так, І. Скурту, характеризуючи період правління Кароля II в Румунії, торкається проблеми усунення короля від влади та розглядає події літа 1940 р., коли Румунія зазнала територіальних втрат в регіонах, де мешкали представники національних меншин². Деякі коментарі щодо ситуації, що склалася для королівства після територіальних втрат 1940 р. даються даним науковцем і в роботі, що хронологічно та тематично продовжує згадану вище³. Проте у питанні визначення становища національних меншин в Румунії на прикладі Буковини найбільш повне дослідження здійснив Д. Гренчук. У питанні, що нас цікавить дослідник пропонує матеріал, що стосується становища угорської меншини Румунії на Буковині у період між двома світовими війнами. Важливим є розгляд простору, в якому існували угорці на Буковині. Також ним досліджено і ситуацію з репатріацією угорців у 1940-1941 рр. та наголошено, що основна маса угорців була репатрійована у 1941 р.⁴.

Мета статті. Метою даної публікації є введення в науковий обіг інформації про становище угорського населення Буковини в умовах початкового періоду Другої світової війни, відображене в документах Державного архіву Чернівецької області, а також дій представників влади стосовно угорської національної меншини на Буковині.

Виклад основного матеріалу. Після польської кампанії Другої світової війни та зміни кордонів у Східній Європі внаслідок бойових дій, які провела Німеччина при підтримці Радянського Союзу склалися умови для подальшого перекроювання кордонів, що встановилися в Європі на підставі рішень Паризької мирної конференції 1919-1920 рр. Перехід до складу СРСР Бессарабії та північної частини Буковини у червні 1940 р. створив умови для розвитку територіальних претензій до Румунії з боку Угорщини та Болгарії, які за часом висунення і вирішення стали наступними та відбулися впродовж серпня і вересня 1940 р. Власне до травня 1940 р. Румунія намагалася дотримуватися проголошеної нею політики нейтралітету і лише 28 травня 1940 р. Коронна рада прийняла рішення щодо відмови від нейтралітету та орієнтації на співпрацю з Німеччиною. Відповідно до цього рішення голова уряду Г. Тетереску за дорученням короля Кароля II вручив послу Німеччини в Румунії В. Фабріціусу декларацію румунського уряду

щодо наміру приєднатися до Вісі. Змушували до цього сподівання на підтримку Німеччини, дипломатичну та військову, у справі врятування Румунії від територіальних втрат⁵.

Як наслідок такого рішення в країні здійснювалися заходи щодо модифікації чинного режиму з метою якомога швидшого його наближення до режиму держави тоталітарного плану. Разом з тим в період німецької кампанії проти Франції радянський уряд підняв перед німецьким урядом питання про передачу йому Румунією Бессарабії та Буковини. В тих умовах німецька сторона заявила радянській про відсутність інтересу в питанні Бессарабії, проте відносно півночі Буковини заявляла про попередню її належність австрійській державі. Загалом питання стосувалося і вирішення долі німецького населення регіону. Обмін нотами, консультації Румунії з Німеччиною в питанні вирішення ситуації привели погодження Румунії з радянським ультиматумом та евакуації Бессарабії і північної Буковини. за таких обставин 30 червня 1940 р. король Кароль II повідомив В. Фабріціусу, що Румунія відмовляється від гарантій Англії та Франції у питанні власних кордонів та бажає дійти угоди з Німеччиною. У плані внутрішньому для Румунії втрата Бессарабії та північної Буковини стала спробою створення уряду національної концентрації, про що 4 липня просила короля делегація колишніх міністрів на чолі з Ю. Маніу та К.І.К. Бретіану. В результаті було створено уряд на чолі з І. Джігурту, коли вперше до складу уряду увійшли і представники Легіонерського руху. Після контакту 6 липня 1940 р. Кароля II з В. Фабріціусом з питання ініціювання переговорів між Німеччиною та Румунією, де мали підніматися і питання кордонів, 15 липня канцлер Німеччини направив королю Румунії листа з порадою вирішити територіальні суперечки з Угорщиною та Болгарією. Погодження Кароля II на переговори було результатом його сподівань уникнути подальших територіальних втрат. Як результат за погодження з Італією 16 серпня 1940 р. в м. Турну Северін розпочалися переговори з Угорщиною, а з 19 серпня у Крайові велися переговори з Болгарією⁶.

Неможливість домовитися, адже на переговорах в Турну Северін В. Поп пропонував обмін населенням, стала причиною погодження Угорщини і Румунії на арбітраж, який запропонували Німеччина та Італія 27 серпня 1940 р. і М. Манойлеску та В. Поп 29 серпня прибули до Відня. У Бухаресті в ніч на 30 серпня проведено Коронну Раду за участю І. Джігурту, королівських радних і членів уряду,

¹ Scurtu I., Buzatu Gh. *Istoria Românilor în secolul XX (1918-1948)* [History of Romanians in the 20th century (1918-1948)], București, Paideia, 1999, P. 359-361; 378-385 [in Romanian].

² Scurtu I. *Istoria Românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*. Vol. III: Carol II [The history of the Romanians during the four kings (1866-1947), vol. III: Carol II], București, editura enciclopedică, 2011 [in Romanian].

³ Scurtu I. *Istoria Românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol. IV: Mihai I [The history of the Romanians during the four kings (1866-1947), vol. IV: Mihai I], București, editura enciclopedică, 2011 [in Romanian].

⁴ Hrenciuc D. *Maghiarii în Bucovina (1774-1941)* [Hungarians in Bucovina (1774-1941)], Ed. a 2-a, rev. și adăug., Cluj Napoca, editura Mega, 2022 [in Romanian].

⁵ Scurtu I. *Istoria Românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*. Vol. III: Carol II [The history of the Romanians during the four kings (1866-1947), vol. III: Carol II], București, editura enciclopedică, 2011, P. 298 [in Romanian].

⁶ Ibidem, P. 299-312 [in Romanian].

на які були запрошені лідери «історичних» партій та лідерів Залізної гвардії. У ході дискусії було висловлено протилежні позиції і при голосуванні голоси розділилися таким чином, що 21 проголосував за прийняття умов арбітражу, 10 – «проти» та один, Т. Сідоровіч (комендант Стража Церій) утримався. Таким чином делегація Румунії у Відні, діючи на основі акту, підписаного Каролем II та І. Джігурту, мала погодитися з рішенням арбітражу, при тому, що Німеччина й Італія давали гарантії цілісності та недоторканності території румунської держави. В підсумку до Угорщини переходила територія північного Ардялу з 2667 тис. мешканців, серед яких 37,1 % становили угорці та секуї.

У ніч на 31 серпня знову відбулося засідання Коронної Ради, де оголосили зміст прийнятого у Відні рішення. На засіданні було декларовано потребу опиратися на країни Вісі, висловлювалися протести проти рішення арбітражу. В середині країни на початку вересня проводилися маніфестації проти Німеччини та Італії, як і проти Угорщини, а в ряді телеграм на ім'я короля вимагали чинити збройний опір угорцям. Зрештою громадяни асоціювали територіальні втрати з ім'ям Кароля II, тим паче, що впродовж трьох місяців 1940 р. країна втратила 33,8 % території. Тож саме король 2 вересня приймає рішення про необхідність зміни уряду з передачею повноважень генералу І. Антонеску, що відбувалося на тлі активізації дій легіонерів. За тих умов проявився і конфлікт у відносинах між королем та Ю. Маніу, адже останній при зустрічі з І. Антонеску в Плоешть обговорював питання усунення від влади Кароля II. Як результат, прихід до влади 5 вересня 1940 р. генерала І. Антонеску та втрата ряду повноважень королем. Зрештою 6 вересня 1940 р. Кароль II зрікся престолу, на який повернувся Великий воєвода Алба Юлії Мігай⁷. Проте і після передачі території Північно-західного Ардялу в Угорщині поширювалося вороже ставлення до Румунії. Це стало причиною поглиблення співпраці Румунії з Німеччиною та вступу з 10 жовтня 1940 р. на територію Румунії німецьких військ⁸.

На Буковині знаходилася найменша в рамках Румунії угорська національна громада, яка особливо не змінилася з часів Австро-Угорщини. Так, перепис 1910 р. показав у Йозефалві (Ворнічень Марь) повіту Гурагумора 605 осіб, які розмовляли угорською

мовою⁹. У повіті Редеуць в с. Андрашфалва (Менеуць) 2247 мешканців розмовляли угорською, тоді як в м. Редеуць було лише 29 угорців, у Румунських Альт Фратауць мешкали 82 та у Румунському Сатулмаре 135¹⁰. У повіті Серет угорське населення проживало в Гадікфалві (Дорнешть) (4213) та Іштеншегітсі (Цібень) (2835)¹¹. Зрештою в повіті Сучава у с. Якобешть з 758 мешканців 165 становили угорці¹². За 20 років згідно перепису 1930 р. у громаді Ворнічень повіту Сучава з 1163 мешканців 543 були угорці за національним походженням, які володіли рідною мовою. Значно меншою була угорська громада комуни Якобешть, де з 855 мешканців угорців було 153 і вони ж були носіями мови¹³. Зовсім невелика кількість угорців мешкала у м. Сірет (6) та м. Редеуць (36). У сільських громадах повіту Редеуць угорці проживали компактнішою масою. Так, у с. Дорнешть з 4934 мешканців угорці склали 4534, проте носіями мови були 4530 осіб. У громаді Менеуць, де було 2557 мешканців проживали 2280 угорців, 93 румуни, 110 німців, 64 євреї, 7 росіян. Проте лише 2272 володіли угорською мовою. Трохи іншою була ситуація в громаді Сату Марє, де мешкали 256 угорців, але угорською володіли 257 осіб. У громаді Цібень з 3239 мешканців угорці склали 3045, але мовою володіли 3043 особи. У громаді Фретеуць мешкали 100 угорців, таким чином у повіті Редеуць угорці склали 6,4 % населення (10291), переважно сільського¹⁴.

Власне наявність угорського населення на території діяльності органів поліції ставала підставою для дій, спрямованих на збереження спокою та захист державної безпеки. Оскільки в умовах територіальних втрат очікувалася активізація протилежної сторони, румунські органи охорони правопорядку вели облік дій потенційних шпигунів та пропагандистів. Так, у грудні 1940 р. до числа таких потрапив власник з громади Елісень повіту Тирнава Марє та колишній депутат К. Орєс як один з провідних керівників угорської іредентистської пропаганди, який здійснював і неодноразові поїздки до Бухаресту та відвідував місяць проживання угорського населення в Румунії, роздаючи керівникам інструкції з пропагандистської діяльності. Такі його дії мали попередити поліціанти в разі появи в зоні діяльності їх підрозділу¹⁵. У схожу ситуацію потрапив і Майор Бєла, колишній журналіст та власник румунського паспорту, який став учасником

⁷ Ibidem, P. 313-326.

⁸ Ibidem, P. 21.

⁹ Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. XVII. Heft [Reports from the Statistical Office of the Duchy of Bukovina. Volume XVII], Czernowitz, 1913, P. 62-63 [in German].

¹⁰ Ibidem, P. 72-75.

¹¹ Ibidem, P. 76-77.

¹² Ibidem, P. 82-83.

¹³ Recensământul general al populației României din 29 Decembrie 1930, Publicat de S. Manuilă. Vol. II: Neam, limbă maternă, religie [The general census of the population of Romania from December 29, 1930, Published by S. Manuilă. Vol. II: Race, mother tongue, religion], București, Monitorul Oficial, 1938, P. 434-437 [in Romanian].

¹⁴ Recensământul general al populației României din 29 Decembrie 1930, Publicat de S. Manuilă..., op. cit., P. 356-359.

¹⁵ Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, F. 30 Oblasnyi Inspectorat politsii, m. Chernivtsi, Op. 7, Spr. 1 Raport Inspectoratu jandarmiv Inspectoratu politsii v Chernivtsyakh pro nastroi naseleण्या, Lystuvannya Inspectoratu politsii z orhanamy politsii v Dorohoi, Suchavi ta in. [State archive of Chernivtsi region, Fund 30. Regional Police Inspectorate, Chernivtsi, List 7, File 1. Report of the Inspectorate of Gendarmes of the Police Inspectorate in Chernivtsi on the mood of the population in Chernivtsi. Correspondence of the Police Inspectorate with the police authorities in Dorohoy, Suceava, etc.], Ark. 1,3.

ревізійністського заходу в Будапешті 15 грудня 1940 р. З цієї причини йому заборонявся в'їзд до країни, за чим мала стежити поліція¹⁶. Відповідно поліція намагалася простежити всі іредентистські заходи угорців¹⁷.

Причина такої уваги полягала у тому, що Міністерство внутрішніх справ, станом на грудень 1940 р., володіло інформацією про вороже ставлення угорців до румунів та про наміри посилити іредентистські заходи. Останні ставали можливими у випадку виїзду угорців до Угорщини та наступного їх повернення в Румунію з доставкою пропагандистського матеріалу. Саме через це Керівник Держави І. Антонеску запровадив заходи судового переслідування та покарання за проведення агітацій¹⁸.

На початку 1941 р. поліція володіла інформацією про іредентистські заходи лідерів угорців. Так, у січні 1941 р. відзначали активність римо-католицького священника Баріна Антона з громади Дорнешть повіту Редець. Так, поліції довелося констатувати, що згаданий священник вів агітацію серед молоді у віці 20-30 років та зміг завербувати до 100 хлопців і дівчат, які вирушали до Угорщини для вступу у батальйони «Воїнісії». Організація їх мала відбутися на території Ардялу у складі Угорщини (Північному), так і у Південному Ардялі¹⁹. Приклад отця Барона Антона не був винятковим, адже і в інших угорських громадах священники намагалися підтримувати тісні контакти з населенням. Поліція ж отримувала наказ про ведення тісного нагляду за діяльністю священників з угорських громад²⁰.

Дії іредентистського характеру супроводжувалися розповсюдженням різного роду видань. Найпростішим виявилось поширення віршів іредентистського спрямування, які розповсюджувалися на отриманій Угорщиною території за гроші (3 леї) та поштою. Також розповсюджувалися і брошури відповідного змісту римо-католицькими священниками²¹. На початку березня 1941 р. влада володіла інформацією про поширення ревізійністської літератури, в якій угорців запевняли, що навесні під владу Угорщини буде переведено увесь Ардял. Відповіддю органів охорони правопорядку ставав розшук осіб, що здійснювали подібні дії²². Під контроль поліції потрапляли священники, адже як стало відомо Генеральній дирекції поліції на початку березня 1941 р. до числа провідників угорських іредентистів віднесли і священника Елекеша Діонісіє з громади Якобешть у повіті Сучава, який радив священнику з Ворнічень радити селянам залишатися на місцях. Дана

порада витікала з інформації загальної про можливість переходу всього Ардялу під владу Угорщини²³. Ведення іредентистської діяльності вимагало від правоохоронних органів контролю за такою, що передбачало регулярні звіти з даного питання²⁴.

Стосовно угорців Буковини поліція відзначала, що вони мешкали у трьох громадах повіту Редець (Дорнешть (Гадікфалва), Менеуць (Андрашфалва) та Цібень (Іштеньшегітс)) і на початок лютого 1941 р. саме ці села привертали увагу. Так, у них встановлено жорсткий контроль за кореспонденцією, яка надходила²⁵. Також станом на лютий 1941 р. і у повіті Сучава відбувалася активізація угорців з с. Ворнічень, які шукали можливості отримати громадянство Угорщини. При цьому більшість була невдоволена необхідністю залишати місця, де мешкали та мали гарні відносини з румунами. Також поширилися сумніви, що в Угорщині отримають рівноцінний маєток. З метою вирішення ситуації мешканці Ворнічень, як інформував селянин Ковач С., зібрали суму 40-50 тис. леїв для направлення в Угорщину делегата, який би подав скаргу уряду та познайомив зі сподіваннями угорців з Румунії²⁶.

З боку представників влади організувалося спостереження за ситуацією в населених угорцями селах. Принаймні так було станом на березень 1941 р. з мешканцями с. Ворнічень повіту Сучава, де відзначали бажання емігрувати до Угорщини, попри те, що визнавали факт доброго існування угорців у Румунії. Проте виїзд з Румунії німців восени 1940 р. спровокував продаж і угорцями маєтностей та зерна. Отримані кошти переводилися у купівлю одягу та взуття, оскільки вважали, що не зможуть перетнути з грошима кордон. Неможливість існування в такій ситуації і загроза голоду змушувала мешканців Ворнічень направити до Бухаресту священника з метою дізнатися про можливість репатріації²⁷. Проте ще у лютому 1941 р. йшлося про дії угорського населення Румунії у разі проведення перепису, коли радили угорцям залишатися на місці і навіть займати залишені репатріантами помешкання, щоб продемонструвати високе число угорців в Румунії²⁸. Тим не менше на квітень 1941 р. в Генеральній дирекції поліції користувалися інформацією про переконання угорців в тому, що весь Ардял незабаром опиниться під владою Угорщини. Про мешканців сіл Дорнешть, Менеуць, Цібень повіту Редець зазначали як про бажаючих відмовитися від румунського громадянства та емігрувати

¹⁶ Ibidem, Ark. 7.

¹⁷ Ibidem, Ark. 20.

¹⁸ Ibidem, Ark. 23.

¹⁹ Ibidem, Ark. 26, 29.

²⁰ Ibidem, Ark. 31.

²¹ Ibidem, Ark. 33, 38.

²² Ibidem, Ark. 78.

²³ Ibidem, Ark. 79.

²⁴ Ibidem, Ark. 80, 81, 82, 84.

²⁵ Ibidem, Ark. 39.

²⁶ Ibidem, Ark. 46.

²⁷ Ibidem, Ark. 54.

²⁸ Ibidem, Ark. 55.

до Угорщини²⁹. Щодо таких були передбачені вимоги Міністерства внутрішніх справ сформовані у лютому 1941 р. і всім, хто просив угорського громадянства дозволяли залишити Румунію, якщо було ліквідоване все майно³⁰. Станом на початок квітня 1941 р. у поліції повіту Редець відзначали, що значна частина угорського населення з Дорнешть, Цібень і Менеуць вже виїхала до Угорщини, а решта готувалася до виїзду³¹.

На 1 травня 1941 р. припав приїзд до Дорнешть двох службовців угорського дипломатичного представництва з Бухаресту. У присутності священника та примаря Бізо Альберта обговорювалося питання способу еміграції до Угорщини. Зокрема було вирішено, що найбідніші селяни, які не мають землі мають негайно виїхати до Угорщини, тоді як власники землі мають залишатися на місці до збору врожаю восени. Дане рішення було добре прийняте мешканцями Дорнешть, Цібень та Менеуць, попри те, що досить багато мешканців сіл вже вирушили до Угорщини³². У повідомленні від 3 травня 1941 р. здійсненому агентом № 2 вказувалося, що представники дипломатичної місії агітували за репатріацію, тоді як селяни говорили про погане ставлення з боку влади³³. Доречно вказати, що інформація поліції, подана через тиждень після згаданих подій містила дані про рішення громад продати до 1 червня 1941 р. майно і репатріюватися до Угорщини. При цьому сподівалися на репатріацію до сербської частини Банату. Станом на 8 травня 1941 р. було відправлено три потяги, кожен з яких мав 10-18 вагонів. Переїздили кордон у пункті пропуску Флорешть. Оплата потягів здійснювалася самими репатріантами, а виїзд контролювався священниками та заможними господарями³⁴.

Про певну ворожість угорців щодо румунів свідчила інформація датована лютим 1941 р. про те, що у конфесійних школах учні поряд з порядковим номером на рукаві носять три літери (I.V.O.), що у перекладі з угорської «Isten verdmeg az olach» значать «Боже, побий волоха». Дана інформація походила від Генерального штабу та потребувала перевірки. Більш реальним виглядав факт, що у повіті Тирнава Маре багато угорців призовного віку втікали до Угорщини, намагаючись уникнути призову до румунської армії³⁵. Таємні втечі до Угорщини мали місце з різних регіонів країни і почасти вели до добровільного вступу до угорської армії. Останнє ставало основою для навчання втікачів диверсійній справі з наміром подальшого

використання на території Румунії. Тим часом у квітні-травні 1941 р. в Угорщині велася активна пропаганда щодо здобуття всього Ардялу. Зокрема, поширилися заяви про те, що Румунію розділять як Чехословаччину і Угорщина зможе окупувати весь Ардял³⁶. Наприкінці серпня 1941 р. Регіональний інспекторат поліції Чернівців отримав інформацію щодо режиму встановленого на території підконтрольного Угорщині Ардялу, де відзначалося, що угорська пропаганда зазначала, що 30 серпня 1941 р. Румунія має передати Угорщині решту Ардялу³⁷.

Ще один спосіб протистояння з румунською владою було розроблено угорською самообороною. Так, передбачалося, що у спілкуванні з представниками влади необхідно говорити виключно угорською, заявляючи про незнання румунської. Цим мали викликати відповідну реакцію службовців і надалі використовувати факти для демонстрації дій влади проти угорців³⁸.

Якщо агентів-іредентистів намагалися встановлювати, то втікачі визначалися доволі швидко і списки їх розсилалися до керівних структур поліції³⁹. Крім того, впродовж березня-травня 1941 р. поліція розшукувала організаторів формацій іредентистського плану «Левенте», яка в основному діяла на території північно-західного Ардялу і мала поширювати свою діяльність і на інші регіони з угорським населенням, які перебували у складі Румунії. Натомість відзначалася наявність угорських економічних товариств, таких як Кооперативний банк «Hangyia» в Айуді, через який здійснювалися трансакції між мешканцями Румунії та Угорщини⁴⁰. Серед інших угорських економічних асоціацій поліція відзначала «Фурніку», Угорське економічне товариство, які також отримували завдяки трансакціям нові інвестиції. Також угорці, що мешкали в Румунії збирали кошти на допомогу тим, хто перебрався до Угорщини, відправляючи їх через Консульство Угорщини. Керував даною діяльністю голова угорської спільноти Румунії др. Гярфаш Елемей, розсилаючи відповідні інструкції та зазначаючи, що невдовзі і решта Ардялу буде окупована Угорщиною⁴¹. Серед розкритих поліцією заходів угорської сторони було і виявлення факту збору агентами купюр у 250 лейв з метою подальшої переправляння їх до Угорщини з метою подальшого виготовлення з них угорської валюти⁴². Дії поліції у розслідуванні даної ситуації не дали змоги виявити угорських агентів⁴³.

²⁹ Ibidem, Ark. 86.

³⁰ Ibidem, Ark. 88.

³¹ Ibidem, Ark. 112.

³² Ibidem, Ark. 148.

³³ Ibidem, Ark. 161.

³⁴ Ibidem, Ark. 160, 164.

³⁵ Ibidem, Ark. 56, 77.

³⁶ Ibidem, Ark. 173.

³⁷ Ibidem, Ark. 427.

³⁸ Ibidem, Ark. 149.

³⁹ Ibidem, Ark. 104.

⁴⁰ Ibidem, Ark. 111, 119.

⁴¹ Ibidem, Ark. 134.

⁴² Ibidem, Ark. 124.

⁴³ Ibidem, Ark. 142.

Відкритими для поліції були імена лідерів ряду організацій, які діяли на території з угорським населенням. Зокрема, до Регіонального інспекторату поліції у Сучаві надходили повідомлення про існування у Тімішоарі Асоціації угорських жінок, якою керували дружина священника Боркнер Андраш та Едгар Мюллер. Фактично основні дії полягали у підготовці молодих угорок до вступу в жіночу самооборону. Також для створення організацій по селах було делеговано з Тімішоари Такач Лайоша і з Карансеша др. Удварді Ласло⁴⁴. до числа активних угорських агентів віднесли фотографа з Гацегу Горвата, який вів пропагандистську кампанію за звільнення угорців Півдня Ардялу. Доволі активними у сприянні угорським намірам називали Еміла Неметі та Сабо Гірі з Араду. Спосіб у який проводилися ними агітації змушував Генеральну дирекцію поліції розсилати циркуляри підпорядкованим підрозділам з наказом вести спостереження за діями таких осіб⁴⁵.

Окремими випадками слід вважати отримання посад різного плану емігрантами, втікачами чи тими, хто залишався на зайнятій угорцями території. Стосовно таких осіб передбачалися різного роду обмеження, які могла здійснити влада. Так, увага Генеральної дирекції поліції була обернена на Ковач Тот Розалію, колишню вчительку початкової школи у громаді Бічад повіту Трей Скауне, родина якої мешкала у Дічіосинмартін повіту Тирнава Міке. Причиною такої уваги було «дуже вороже ставлення до румунського елемента», яке відображалося на учнях румунського походження і подане як тенденційні новини для пропагандистського бюро. Відтак можливе для даної особи заборонявся в'їзд до Румунії⁴⁶. Схожа ситуація була з колишнім службовцем примарії Орадя Єремією Станомом, засудженим до 2 років ув'язнення за витрати. Проте відбув лише три місяці покарання і звільнений з ув'язнення зайняв «важливий пост». Стосовно нього також давалося розпорядження вжити відповідних заходів у разі потрапляння на територію країни⁴⁷. Вживати засобів нагляду за появою в зоні діяльності Регіонального інспекторату поліції Сучава наказували і стосовно колишнього секретаря повітової організації Націонал-цереністської партії у м. Бістріца (повіт Несеуд) К. Гарцмана, директора в'язниці суду Бістріца Ф. Новака⁴⁸.

Створена у Бухаресті асоціація румунів-біженців з Ардялу надавала інформацію поліції стосовно службовців угорського походження, які перебиралися до Угорщини, але внаслідок відповідного до них ставлення, поверталися до Румунії, отримуючи при цьому посади. Ця ситуація вважалася підставою

для проведення перевірки в усіх регіонах країни⁴⁹. У червні 1941 р. до Регіонального інспекторату поліції у Сучаві надійшло розпорядження про проведення до 17 червня негайних заходів з видалення зі служби обслуговуючого персоналу готелів, кафе та ресторанів угорського походження та заборони вживання у службовий час угорської мови⁵⁰. Як результат на Буковині на 1941 р. зустрічаємо принаймні один випадок, коли в готелі «Палас» м. Кимпулунг було знайдено служницю Юліану Галл, румунську громадянку одружену з румунським громадянином І. Зурле⁵¹.

До того ж з території підконтрольного угорцям Ардялу мали намір переправляти у румунську частину Ардялу угорців з фальшивими актами, що ті є греко-католиками за вірою. У переважній більшості перехід нового кордону мав здійснюватися таємно. При цьому у одному з інформативних листів поліції наводили приклад угорця з громади Залеу Беті Антона, римокатолика, якому видали свідоцтво про хрещення у православної церкви. Саме з таким свідоцтвом Беті Антон зробив спробу перейти кордон. Пояснення поліції таких спроб було доволі простим і цілком справедливим, оскільки торкалося спроби зменшити число безробітних на зайнятій території, як і збільшити число угорців на території Румунії⁵². Та разом з тим повернення ряду осіб було наслідком невдоволення умовами існування чи діяльності, як це було з адвокатом Белою Івановичем⁵³.

Загалом вжиті поліцією заходи безпеки варіювалися за повітами і особливими вони ставали в регіонах, де проходив кордон з Угорщиною. Ситуація з угорським населенням, вжиті поліцією заходи в одному повіті могли стати моделлю для дій і в інших, для чого могло мати місце розсилання копій звіту Регіональним інспекторам поліції. У присланому до Регіонального інспекторату поліції в Сучаві супровідному листі пропонувалося встановити чи мали місце, описані у звіті Жандармського легіону повіту Тирнава Маре події і у зоні діяльності Регіонального інспекторату поліції Сучава. Так це стосувалося переходу кордону чоловіками. Зокрема в районі громади Рекешил де Жос від осені 1940 р. через кордон втекли до Угорщини 151 чоловік призовного віку. дані втечі вважалися прямим наслідком веденої угорською стороною пропаганди. У громаді Мугна велася достатньо потужна пропаганда. Також багато угорців, які отримали виклики до мобілізаційних центрів втекли до Угорщини. Мали місце втечі резервістів і з громади Диржіу. Нерідко втечі здійснювалися на возах і це також було засобом послаблення мобілізаційних

⁴⁴ Ibidem, Ark. 162, 165.

⁴⁵ Ibidem, Ark. 182.

⁴⁶ Ibidem, Ark. 106.

⁴⁷ Ibidem, Ark. 141.

⁴⁸ Ibidem, Ark. 251.

⁴⁹ Ibidem, Ark. 125-126.

⁵⁰ Ibidem, Ark. 206, 207.

⁵¹ Ibidem, Ark. 221.

⁵² Ibidem, Ark. 169, 171.

⁵³ Ibidem, Ark. 218.

ресурсів Румунії, адже коні підлягали у випадку війни також реквізиції для потреб армії. Переходи здійснювалися невеликими групами від 2 до 8 осіб. В центрі пропагандистської діяльності залишалася ідея приєднання решти Ардялу до Угорщини, робилися заяви про необхідність віддати угорцям Ардял добровільно. Також мали місце констатації, що у випадку відходу румунських військ до Молдови і Старого королівства решту (Південь) Ардялу та Банат займають угорські війська. Дії жандармів повіту Тирнава Маре обмежилися складенням точних таблиць резервів-втікачів до Угорщини, налагодженням оповіщення військових підрозділів, до яких приписані втікачі. З пропозицій, які мали місце виділялися перекриття кордону з заборонаю переходу його нелояльним особам, в тому числі для ведення аграрних робіт, позбавлення втікачів та членів їхніх родин громадянства з передачею майна у відання держави, родини втікачів мали залишати країну у найкоротші терміни. Пропонували посилити підрозділи прикордонників та жандармів з метою посилити перехоплення втікачів⁵⁴.

3 липня 1941 р. Генеральна дирекція поліції почала інформувати регіональні інспекторати про формування на території північно-західного Ардялу терористичних організацій за погодженням з Військовим міністерством Угорщини. Також у цей проміжок часу з'явилася інформація про створення у м. Клуж «Асоціації стрільців Ардялу». Філії асоціації почали негайно засновувати у містах та ряді сільських громад Ардялу. Головував у керівному комітеті організації барон Атцел Еде. Члени організації, за інформацією поліції, готувалися до терористичних актів, через що радили приділяти увагу секуям. З секуями пов'язували і діяльність у Клужі батальйону «Verboszu», бійців якого звинувачували у акціях в Бігорі, Арадї, Гуєдіні, страчуючи активістів-румунів. Стосовно м. Клуж також відзначали наявність в ньому «Асоціації стрільбища Вешелений». У м. Сату Марє перебувала заснована вчителем Кемені Йожефом «Асоціація дії угорської іреденти», члени якої клялися здійснювати заходи на користь угорської нації⁵⁵.

В умовах активних бойових дій на німецько-радянському фронті вже у серпні-вересні 1941 р. до Регіонального інспекторату поліції Чернівців надходила інформація про стан населення та дії угорської влади на зайнятій території. Так, на серпень 1941 р. у прикордонному пункті Кирлібаба мали місце неодноразові переходи кордону втікачами від угорської

влади. Серед причин було і погане забезпечення продовольством, адже при наявності грошей купити продукти було складно. Зокрема це стосувалося кави, цукру, гасу, обмежували і можливість купувати кукурудзяне борошно. Вже у жовтні 1941 р. угорською владою було прийнято рішення про реєстрацію майна втікачів, що залишилося на підконтрольній території. Представниками румунської влади фіксувалися також випадки вирубування лісу, який вивозився у центральні райони Угорщини. Саме спостереження за вирубуванням лісу мало на меті контроль за ресурсами та встановлення умов праці робітників⁵⁶. Загалом осінь та зима 1941 р. пройшли у контролі за станом справ на підконтрольній Угорщині території Ардялу.

Висновки. Територіальні втрати королівства Румунії, що відбулися впродовж червня-вересня 1940 р. призвели не лише до зміни політичної ситуації в самій країні та втрати повноважень окремими інституціями, але й до зміни етнічної ситуації в країні. Відторгнення за рішенням Віденського арбітражу 30 серпня 1940 р. північно-західної частини Ардялу від Румунії справило вирішальну роль у прийнятті рішення представниками угорської національної меншини на Буковині про репатріацію до Угорщини. При цьому Віденський арбітраж не вирішив, як показали наступні події, проблему відносин між Румунією та Угорщиною, які залишалися напруженими впродовж наступних етапів світової війни до осені 1944 р. Попри перебування в союзі з Німеччиною у 1941-1944 рр. Угорщина і Румунія знаходилися у стані прихованого протистояння, що проявлялося в наявності військових підрозділів Румунії на новому кордоні з Угорщиною, таємних міграціях мешканців Ардялу через новий кордон держав, постійному веденні розвідувальної та пропагандистської діяльності.

Ігор Пиддубний – доктор історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Сфера інтересів – політична історія Румунії, історія Буковини міжвоєнного періоду, музеологія.

Ihor Piddubnyi – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of World History Department, Yuri Fedkovych National University of Chernivtsi. Areas of interests – the political history of Romania, the history of Bukovina in the interwar period, museology.

Received: 07.05.2024

Advance Access Published: July, 2024

© I. Piddubnyi, 2024

⁵⁴ Ibidem, Ark. 231, 232-237.

⁵⁵ Ibidem, Ark. 261-263.

⁵⁶ Ibidem, Ark. 300-301, 298, 302, 303, 306, 314, 352.